

Науковий вісник Чернівецького університету імені
Юрія Федьковича: Історія. – № 1. – 2022. – С. 23–33
History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University. – № 1. – 2022. – pp. 23–33
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2022.55.23-33>
hj.chnu.edu.ua

УДК 930(470=576)

© Назарій Христан* (Чернівці)

ВІД ІСТОРІЇ ДО ПОЛІТИКИ: КНЯЗЬ ТА КОРОЛЬ РУСІ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ У НАРОДНИЦЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ УЯВІ

Дослідження присвячене вивченню історії образу князя та короля Данила Романовича в українській культурній пам'яті другої половини XIX ст. Вибір пропонованого сегмента memory studies в українській історії обумовлений тим, що за більш ніж столітню історіографічну традицію ідейний та, певною мірою, політичний контекст створення й подальшого конструювання образу літописного Данила Романовича як «князя Данила Галицького» виявився поза дослідницькою увагою.

Окремо варто відзначити особливості творення історичних міфів та псевдонаукових найменувань довкола біографії правителя у процесі формування національної ідентичності. Образ Данила, позбавлений реального джерельного тла, зумовив формування обмеженої перспективи історичних досліджень, яка зводить культурно-просторовий вплив його постаті до окремого західноукраїнського регіону та не дає повною мірою реконструювати період трансформації Галицько-Волинської держави у королівство Русі.

Автор висвітлює особливості інтелектуальної історії представників українського національного руху Наддніпрянщини – М. Дашкевича та М. Костомарова, які запозичили до свого історичного наративу русофільського «Данила Галицького», спробувавши, таким чином, використати цей образ для формування своєї концепції української історії Русі, тим самим сприявши його політизації.

Ключові слова: історична уява, комеморація, культурна пам'ять, образ, наратив, міф, конструювання.

Nazarii Khrystan (Chernivtsi)

FROM HISTORY TO POLITICS: PRINCE AND KING OF RUS DANYLO ROMANOVYCH IN NARODNYK'S HISTORICAL IMAGINATION

Abstract. *The article is devoted to the study of the history of the image of Prince and King Danylo Romanovych in the Ukrainian cultural memory of the second half of the 19th century. The choice of the suggested segment of memory studies in Ukrainian history was chosen due to the ideological and, to some extent, the political context of the creation and subsequent construction of the image of Danylo Romanovych as «Prince Danylo Halytskyi» was not investigated in historiographical tradition. Also, some of the features of the creation of historical myths and pseudo-scientific names should be discovered around the ruler's biography in the process of forming a national identity. The image of Danylo, deprived of a real background, has led to the formation of a limited perspective of historical research, which reduces the cultural and spatial influence of his figure to the Western Ukrainian region and does not fully reconstruct the period of transformation of the Galician-Volyn state into the kingdom of Rus.*

The author substantiates the main methodological principles of work, reviews the state of study of the scientific problem in the literature, and describes the sources used to realize the goal and objectives. Suggested studies about King Danylo Romanovych were hold due to the methodological constructs of the

---

* к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Assistant Professor, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-3601-2153

e-mail: n.khrystan@chnu.edu.ua

phenomenon of memoria in Western European researchers. An important role is devoted to understanding the basic terms of memory discourse, which became the core of the implementation of the ideas of the author in the work. Among them, we distinguish the concept of memory and its forms, the phenomenon of the nation, collective and cultural identity, social and individual consciousness.

The author highlighted the peculiarities of the intellectual history of the representatives of the Ukrainian national movement – M. Dashkevych and M. Kostomarov, who borrowed to their historical narrative the Russophile «Danylo Halytskyi». This researchers tried to use this image to form their conception of Ukrainian history of Rus.

Keywords: *historical imagination, commemoration, cultural memory, image, narrative, myth, construction.*

Одним із найскладніших питань, які виникають на тлі вивчення історії пам'яті про князя та короля Данила Романовича, – широке розповсюдження різних образів цієї постаті. В українській культурній пам'яті образ правителя пройшов крізь різноманітні форми пригадування. Від літописного князя Данила – до радянського західноукраїнського героя-патріота, борця із «німецькими псами-рицарями» Данила Галицького, та, врешті, до короля Русі Данила Романовича. Різноманітні прояви пригадування середньовічного володаря можна інтерпретувати як джерело формування концептів колективної ідентичності у культурній пам'яті. Одними із таких проявів стали історичні уявлення українського народництва, яким вдалося сформувати стійкий образ «Данила Галицького» у свідомості українського суспільства Наддніпрянщини.

Процес зародження народницького руху, який дав початок формуванню загальних уявлень «власного» українського минулого, повинен був сприяти поверненню до історичної дійсності, де «галицькості» Данила Романовича місця не було. Образ правителя зберіг своє значення для народницького бачення минулого. Однак не як історичний «rex Russiae» і не як Данило Романович – володимирський, київський князь та король Русі. Втім, представники українського національного інтелектуального руху Наддніпрянщини запозичили до свого історичного наративу саме русофільського «Данила Галицького» і спробували використати цей образ для формування своєї концепції української історії Русі. Підстави такої тривалої і стійкої традиції некоректного найменування короля Русі, його трансформацію в українського національного героя досі є нез'ясованими.

Зрозуміло, що русофільський образ «Данила Галицького» досить добре справився зі своєю цивілізаційною місією історичної єдності галицьких русинів з Наддніпрянською Україною та Росією. Будучи представником династії волинських Рюриковичів (для русофілів – галицьких), середньовічний правитель історично єднав Галичину із Російською імперією, де правила династія Романовичів – правонаступників московських Рюриковичів.

Авторитетність та наукова кваліфікація багатьох тогочасних вчених зіграли злий жарт із нащадками, які жодним чином не ставили собі за мету з'ясувати генезис «галицькості» володаря й особливості його ідейної репрезентації, продовживши конструювати образ «Данила Галицького» у суспільній свідомості українців і тим самим зберігати тенденції несвідомо сфальшованої історії й культурної неповноцінності у сучасності.

Зародження феномену народництва співпало із часом, коли до імперського національного дискурсу спільної історії поступово проникають елементи європейської (насамперед французької та німецької) культури. Це привело у другій половині XIX ст. до розвитку в українському інтелігентському суспільстві початків модерної, західної свідомості. Зростаючий інтерес до всього «свого» наштовхувався на проблему пошуку власної історії, власної мови, власного фольклору – тобто свого культурного простору. Якісні зміни української національної свідомості та історичної думки народівців і галицьких українофілів формувалися на основі поглядів Й. Гердера, теоретичні підходи якого давали інтелектуальну поживу для представників течії: «Найбільш природньою державою є та, в якій живе один народ, з одним властивим йому національним характером. Цей характер зберігається тисячоліттями і якщо природнього правителя народу це турбує, то і державний характер повинен бути розвинений найбільш природнім чином. Здається, що ніщо так не огидно природі і цілям правління, як не природне зростання держави, хаотичне змішання різних людських спільнот під одним скіпетром».¹

Народовці швидко дійшли до розуміння, що історія України («Южной Руси») була іншою, ніж історія Росії («Северной Руси»). Знання про етнічну самобутність сприяло утвердженню

окремішності української народності. Як і у випадку з галицькими русофілами, народницька ідея потребувала свого «минулого», своїх героїв, які б історично єднали усі давні українські землі. Проте російська історична наука обмежила простір використання схем історичної пам'яті. Тому перед дослідниками постало завдання винайдення чіткої концептуалізації та історичної легітимізації свого, окремого «минулого». В таких умовах було винайдено пам'ять про першого короля Русі.

Одним із перших наддніпрянських дослідників, хто спробував науково осмислити образ Данила Романовича, був Микола Дашкевич.² Світогляд вченого формувався під значним впливом Володимира Антоновича.³ Останній, власне, і запропонував дипломну роботу на тему «Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям». Молодий історик проявив неабиякі здібності до самостійного мислення, а також здійснив значну джерелознавчу роботу. Ряд іноземних текстів, введених у науковий обіг вперше, сприяли популярності роботи серед дослідників «навіть через 35 років після її написання». Сучасні реалії такі, що проведена текстологічна робота М. Дашкевича робить його внесок у студії «данилознавства» цінними і сьогодні.⁴

Перейдемо до розгляду самого тексту. Праця змістовно складається із п'яти розділів, які комплексно охоплюють основні віхи життя Данила Романовича: політика, дипломатія, культура і військова діяльність. І хоча тему для дослідження вибрав сам Антонович, Микола Павлович одразу ж у вступі пояснив свою позицію стосовно вибору дослідницької теми, вказавши на важливість епохи, яка була «одною изъ самыхъ блестящихъ».⁵ Із перших сторінок тексту ми розуміємо авторське бачення образу давнього галицько-волинського правителя та мету дослідницької роботи: «На базе отечественных и иностранных источников подчеркнутъ незаурядность Даниила» й «указать и объяснить замечательнейшее явление княжения Даниила Галицкаго».⁶ Такі амбіційні завдання одразу ж порушують для нас важливу проблему – в чому полягало оте «замечательнейшее княжение» у свідомості М. Дашкевича?

Знайомство із роботою розпочинається із довгого сюжету про боротьбу Данила за батьківський стіл. Кидається у вічі так звана «галицькість» володаря, яка у історика проявилася із самого народження й очевидно (для М. Дашкевича) передалась йому як спадок. В уяві дослідника «Данило Галицький» існував ще тоді, коли сам володар: «На Галичь, составляющий целую Данилову полотчину, долго не заявлялъ своихъ притязаній».

Бачимо, що у своїх наукових пошуках вчений не був достатньо оригінальним, запозичивши готові русофільські схеми про «Данила Галицького». Крім того, можемо спостерігати й інші русофільські концепти «чужого Заходу», де країни Європи названо «пожадними», «вражими», «ласими на здобич» та ін.⁷ Найбільше дослідницької уваги зосереджено на відносинах із монголо-татарами. Саме цей «азіатський» образ чужого повною мірою відобразив «блестательность» Данила у тексті. Описуючи цей аспект біографії володаря, М. Дашкевич часто вдавався до полеміки із відомими тогочасними російськими істориками, котрі негативно оцінювали політику короля Русі. Дискусії Миколи Павловича в одному із фрагментів своєї роботи демонструють відверту неприйнятність російської схеми історичного минулого, зокрема й оцінки Данила. Найбільш показовим є епізод засудження поглядів Сергія Соловйова. Російський вчений насміхався із невдач Данила, порівнюючи їх із діяннями Олександра Невського, тим самим виправдавши «покору» татарам і показавши новгородського князя проникливим та обережним і, крізь призму часу, найбільш успішним.⁸ Критиці Соловйова молодий Дашкевич протиставляв самостійного Данила, який не побоявся виступити проти «східної» загрози і здійснив спроби створення антитатарської коаліції.⁹ Незалежність Данила відображалась і в ординській повазі: «Даже Бурундай называлъ галицко-волинскаго князя не иначе как мирникъ (т.е. находящимся в союзе), и власть татар не была такъ прочно утверждена, как в северовосточной России».¹⁰

Унікальність тексту М. Дашкевича полягала не лише у його критичних підходах та сміливості до полеміки з авторитетними російськими вченими. Історик став фактично першим із наддніпрянських дослідників, хто виокремив історію Галицько-Волинської Русі від класичної схеми великоросійського минулого. Творцем державної окремішності став «Данило Галицький»: «При Данииле значительная по объему часть Руси, именно юго-западная, отделилась отъ прочихъ русскихъ земель и начала жить особенной жизнью».¹¹ Володар не захотів долі решти руських земель, рвався до свободи та «стремился к развитию вполне цивилизованной для своего времени жизни».

І тут ми хочемо зосередити нашу увагу на ще одному надзвичайно важливому аспекті роботи М. Дашкевича. Для цього прочитаємо наступну цитату:

«Она (держава Данила. – Н.Х.) могла бы всторично сыграть роль, какая однажды была уже выполнена ею, – роль, навсегда освятившую Киев для всей Руси».¹²

Наведений фрагмент репрезентує нам погляд автора на Галицько-Волинську державу як єдиного можливого спадкоємця й правонаступника Русі, носія і продовжувача давньокиївських традицій. Це доволі цікавий факт, адже він свідчить, що М. Дашкевич дійшов такого висновку задовго до славнозвісної статті М. Грушевського.¹³ А тому популярна у наукових колах гіпотеза, що М. Грушевський першим висунув тезу «Галицько-Волинська Русь – прямий спадкоємець Київської Русі» не є достатньо правильною, містить хитку основу та потребує більш детального дослідження.

Наукова позиція М. Дашкевича, його українська самоідентифікація визначила спрямованість роботи, яка започаткувала модель народницького бачення минулого Галицько-Волинської держави. Молодому історичному вдалося своїм «Данилом Галицьким» відтіснити на другий план з історичного нарративу образ Олександра Невського, який у великоросійській схемі минулого був ключовим героєм Русі XIII ст. У своєму третьому розділі «Враги самостоятельного ее (держави Данила. – Н.Х.) развития» історик чітко репрезентує нам уяву про повноцінну, незалежну Галицько-Волинську Русь. Шлях історіописання, обраний М. Дашкевичем, був доволі небезпечним, адже він повністю перечив офіційній російській історіографії, яка проводила лінію тяглості від Києва до Володимиро-Суздальського князівства. Дослідник не тільки виокремив «Данила Галицького» від великоросійського нарративу, але й здійснив спробу привласнити пам'ять про нього до Наддніпрянської України, яка історично єдналась із Галичиною.

Важливість дослідницької теми зумовило те, що її обрали п'ятеро студентів В. Антоновича. Однак найбільш вдалою виявилась саме праця М. Дашкевича.¹⁴ Втім для нас не менш цікаво буде залучити відомості про спроби дослідження образу Данила Романовича іншими студентами В. Антоновича. Відомо, що крім М. Дашкевича, над темою працювали його однокурсники: Матвій Астряб, Павло Брянцев, Кіндрат Мурковський та Андрій Павловський. Все ж оцінені праці були по-різному. М. Дашкевич отримав найвищу оцінку та право друку свого тексту у періодичному вузівському виданні «Университетские известия».¹⁵ Дослідження П. Брянцева, М. Астряба й А. Павловського удостоїлись срібної медалі та двох почесних відгуків. Щодо праці К. Мурковського – визнаною була лише друга частина його тексту.

Сучасний стан речей демонструє традицію ігнорування наукової цінності текстів інших студентів, які не були визнані В. Антоновичем. Так, свого часу Андрій Чуткий чи не вперше в історичній науці опрацював тексти згаданих вище студентів. Вчений погодився із висновками В. Антоновича та спеціальної комісії й назвав роботи «виразно менш цінними».¹⁶ Однак, на наш погляд, їхні студії є важливим ключем до розуміння способів винайдення історії пам'яті про Данила у Наддніпрянській Україні, що зумовлює потребу їхнього перечитання.

Серед чотирьох текстів найбільш слабкою за своїм змістом була робота М. Астряба.¹⁷ Доволі об'ємна за обсягом, праця виявилась простим переказом так званого Галицько-Волинського літописання за Іпатіївським списком, опублікованим М. Карамзіним. Найбільш цінним моментом стала детальна розповідь про боротьбу Данила Романовича за галицький стіл. Обмежена авторська ерудованість, вузька джерельна база роботи зумовили власне і негативну оцінку серед дослідників. Наступна, дещо менша за обсягом, була робота А. Павловського.¹⁸ У дослідженні ми помічаємо більш широку джерелознавчу підкованість та спроби критичної оцінки текстів з їх подальшою перевіркою та джерелознавчими порівняннями повідомлень. Однак викликає подив, що обидва тексти написані із нахилом до великоросійської схеми історії і жодним чином не натякають на політичну та культурну окремішність Галицько-Волинської держави, а сам Данило Романович зображений одним із персонажів загальноросійської історії. Такий хід авторських поглядів значно різниться від започаткованої В. Антоновичем схеми окремої історії України. Пояснити логіку дослідження, на нашу думку, можна крізь призму історіографічної бази цих робіт. Справді, валову частку історіографічних текстів склала російська наукова література, де червоною ниткою простежувалась теза «придатку» західноукраїнських земель до загальноросійської історії.¹⁹ Загалом щодо вищевказаних робіт мусимо погодитись із висновками колег-істориків.²⁰

Більшого зацікавлення, на наш погляд, заслуговує дослідження К. Мурковського, яке, на жаль, не збереглося у повному вигляді. Логічний зміст тексту переривається на 1240 р. і є науково не завершеним.²¹ Відзначаємо досить широкий спектр джерел, залучених у написанні роботи, які, зрештою, не здатні конкурувати із джерельною насиченістю праці М. Дашкевича. Значна дослідницька увага прикута до спроб розуміння історичної приналежності регіону – кому із чотирьох народностей (русин, тевтон, поляк чи угр) належить право володіння галицько-володимирською землею. На думку історика, ключ до загадки варто шукати в джерелах. Однак подальшого розв'язання проблема не набула. Без глибоких концептуальних пояснень автор повторив висновки своїх товаришів – із легкістю привласнив Данила Романовича російській історії, зазначивши: «Княжение Даниила Галицкого предоставляет выдающееся явление в истории Юго-Западной России XIII века».²²

Четвертий текст історії пам'яті про Данила, написаний за темою В. Антоновича, належить П. Брянцеву.²³ Дослідження охоплює найбільш широкий хронологічний простір – від Володимира Святославича до смерті Данила Романовича. Біографія старшого сина Романа Мстиславича поділена на три великі блоки – боротьба за утвердження в Галичі, конфлікти з монголами та контакти із папою, окремим нарисом представлена внутрішня політика Данила. Досліджуючи внутрішню політику володаря, молодий автор чи не першим акцентував увагу на так званій «болохівській проблемі», вказуючи на цілком природні вимоги місцевих «князів» на самоврядування. Також ми спостерігаємо засудження дій Данила стосовно приборкання опозиційно налаштованих болховитян.²⁴ Загалом правління першого короля Русі зумовило «самое высшее процветание» і носило характер необмеженої монархії. Данило зображений досконалим стратегом, майстром політичної гри, який «отстоял автономию своих владений».²⁵

Ретельне прочитання роботи П. Брянцева виявило значну фахову грамотність у найменуванні Данила Романовича. Автор жодного разу не вжив стосовно володаря означення «Галицький», окрім назви самого дослідження (автором теми, нагадуємо, був В. Антонович). Крім того, у тексті ми не помічаємо зловживання у використанні русофільських історичних праць по галицько-волинському періоду XIII ст. Автору відомі тексти Д. Зубрицького та І. Шараневича, але покликів на роботи Б. Дідицького (найбільшого прихильника «галицькості» Данила) у дослідженні немає. Хоча, мусимо зауважити, дослідник не наважився пояснити таку особливість пригадування володимирського князя. Однак образ першого короля Русі чітко усвідомлюється українським, окремим від загальноросійської історичної схеми. Ретельна робота із широким спектром джерельних свідчень дозволяє нам зробити висновки про справді науково грамотний та кваліфікований підхід П. Брянцева до написання свого дослідження, без зловживання та запозичення русофільських історичних схем.

Така різна градація в оцінюванні «медальних» робіт, звісно, зумовлена якістю їх написання. Однак наші дослідження наводять на ще одну думку в особливостях присвоєних результатів. Найвищої оцінки – золотої медалі удостоїлась робота М. Дашкевича, де повною мірою висвітлено тезу про «Данила Галицького» як самостійного українського правителя та національного героя. Історик не тільки описує окремішність Галицько-Волинської держави, але й прямо відділяє минуле Південної Русі від Володимиро-Суздальщини. Таке національно-українське забарвлення середньовічного князя викликало неабияке захоплення у В. Антоновича, який високо оцінив ідейність тексту Дашкевича: «Это сочинение занимает первое место в ряду других исторических сочинений, касающихся истории Галицкой Руси, по самостоятельности взгляда и разработке источников».²⁶ Крім того, як уже зазначалося, праця отримала право на друк в університетському періодичному виданні.²⁷ Срібну медаль отримав текст П. Брянцева, який зобразив Данила найбільш величним персонажем історії Русі XIII ст.²⁸ Наступні два тексти – М. Астряба та А. Павловського, у своїй основі, продовжили лінію великоросійської концепції історії без особливого акценту на самостійності Данилового правління та його привласнення українській історії. Результат оцінювання був зведений до звичайної похвали.²⁹ Схожої думки дотримувався К. Мурковський, розглядаючи Галицько-Волинську державу у контексті історії «Юго-Западной России».³⁰ Такі суперечливі авторські положення негативно відбилися на «медалі» – факультетська комісія визнала лише окремі частини тексту.³¹

Спробуємо зіставити результати успішності із різними ідейними забарвленнями образу Данила Романовича у текстах студентів. Доволі показовим є результат, який прямо залежав від дослідницької позиції авторів. Український, окремий від російської історії Данило був тепло зустрятий вченою

спільнотою. Натомість російська традиційна концепція історичного минулого була неприйнятною. Хоча такий хід думок наштовхується на відверту слабкість робіт М. Астряба та А. Павловського і, можливо, концепція «общеруського» Данила на кінцевий результат не вплинула.

Зрештою, постать Данила Романовича, крім вищезгаданих текстів, була репрезентована у ще одній студентській роботі під назвою «Общественное устройство и княжеская власть в Галицко-Русском княжестве в связи с событиями его истории с древнейших времен до смерти Даниила Романовича».³² Праця належала студенту Василю Шираєвському та була написана у 1872 р. у м. Холм (на той час Люблінська губернія). Того ж року її було надіслано до Київського університету. Робота охоплювала значні хронологічні рамки – від заселення слов'янами Галичини та Волині до утворення, піднесення та занепаду Галицько-Волинської держави у 1387 р. Основна частина змісту, як і у його попередників, присвячена життю та діяльності Данила. Рецензія В. Антоновича та всього колоквиуму на працю була теплою, а результати її стали «удовлетворительними».³³

Однак маємо певні сумніви в достатній об'єктивності оцінювання роботи. Для цього поглянемо детальніше на сам текст. Впадає у вічі специфічна оцінка літописної династії Ростиславичів, яку автор відверто недолюбував. Автор висміював невдачі Василька та Володаря у боротьбі за Галицьку землю. Володимирка Володаревича названо «ничтожной личностью из всех Ростиславичей», а смерть Ярослава Володимирковича призвела до «замечательных дел воссоединения Волыни и Галиции в одно Галицко-Волинское княжество».³⁴ Логіка автора була зрозумілою і багато в чому перегукувалась із поглядами галицьких русофілів Д. Зубрицького та Б. Дідицького – науково обґрунтувати утвердження династії Романа Мстиславича на галицькому престолі. Боротьба Данила за батьківський престол описана із певним драматизмом. Ми читаємо про тривалий шлях сина Романа до об'єднання держави, запеклий опір галицького боярства, війни з угорцями і поляками. Досить детальною є Ярославська битва, яка зумовила «постепенное возвышение внешних отношений к соседним державам».³⁵ В. Шираєвський розглядав державу Данила як рівного за своїми правами учасника тогочасних міждержавних відносин. Автор чітко відділяв історію Данила, якого вже традиційно названо «Галицьким», від Північно-Східної Русі, зосереджуючи увагу на певній самостійності відносно татарського впливу: «...в земле Романовичей ни дани, ни переписи, ни татарских баскаков не было».³⁶ Варто зауважити, що весь текст автора містить слабку джерельну базу, яка фактично обмежена так званим Галицько-Волинським літописанням. Робота є відверто слабшою, ніж усі опрацьовані нами вище тексти, що однак жодним чином не вплинуло на оцінку, яка була задовільною.

Отримані результати демонструють справді високу чутливість вченого колоквиуму до українського Данила. Навіть у випадку з неоднозначною роботою В. Шираєвського, де була відверто слабка теоретична частина та обмежена джерельна база. Це свідчить про бажання дослідників майбутньої Київської школи виокремити історію Галицько-Волинської держави від великоросійської схеми минулого. Однак виникає питання – чому до історичного нарративу дослідників увійшла пам'ять не про літописного Данила Романовича чи «Rex Russiae», а про русофільського «Данила Галицького»? Зрештою, тему студентам запропонував та утвердив В. Антонович, для якого, очевидно, такий образ правителя був прийнятним та науково-історичним. Його тезу розвинули студенти, не задаючись питанням раціональності «галицькості» володаря, а доволі мізерна репрезентація Данила у літературі зумовлювала потребу користування русофільськими працями. У подальшому авторитет вченого та його школи зумовив прийнятність русофільського концепту про «Данила Галицького».

Утвердження образу «Данила Галицького» у наукових студіях наддніпрянських істориків зміцнив своїм авторитетом Микола Костомаров. Історика вважають представником «школи федералістів» та фундатором народницького напрямку в українській історичній думці.³⁷ Світогляд дослідника сформований під значним впливом шеллінґіанства та гердеріанства. Романтичні ідеї філософії власне і сформували «народницький дух» у його творчості. Уже на початках своєї наукової кар'єри М. Костомаров бачив реальні проблеми історичної думки того часу:

«Швидко я прийшов до переконання, що історію треба вивчати не тільки за мертвими літописами і записками, а й у живому народі... Але з чого почати? Звичайно, з вивчення свого руського народу; а оскільки я жив тоді в Малоросії, то слід розпочати з його малоруської гілки».³⁸

Після ряду текстів, присвячених пошукам місця руської народності, серед яких найбільш відомими стали «Думки про федеративне начало в стародавній Русі», «Дві руські народності»

й «Риси народної південно-руської історії», М. Костомаров почав втрачати зір і зосередив свою роботу на менш напруженій біографістиці.³⁹ Збірник «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей» висвітлював усі ключові постаті російської історії – від Володимира Святого до Катерини II. Твір Костомарова був написаний під впливом національної ідеології і для широкої аудиторії. Біографічне есе, присвячене Данилові, вийшло у 1880 р. у зібранні 31 одного життєпису руських князів, церковних ієрархів та святих. Особливої уваги в нашому контексті статті про Данила Романовича заслуговує концепція націоналізації правителя, а також оцінка княжої влади і «деспотичних» аспектів у державі. Самого ж володаря Костомаров вважав ключовою особистістю XIII ст. у Південній Русі: «В XIII веке весь ход исторических событий в юго-западной Руси долгое время вращается около личности Даниила Галицкого».⁴⁰

Уявлення М. Костомарова про історію перебували під владою національних схем. З його точки зору, «носіями історії» були не видатні особистості, а «народи» і «племена». Зіткнення у XIII ст. руських дружин із західними «німецькими» супротивниками та «азійськими» татарами були для нього результатом конфліктів між різними «племенами» або союзами «племен». Костомаров робив висновок, що Русь у цей час на заході зіткнулася з «німецьким плем'ям», а на сході протистояла наступу «татарських племен». Хоча «німецьке плем'я» і боролось під «прапорами західного європейського католицизму», проте «вже з IX століття в історії відкривається безперервне багатовікове переслідування слов'янських племен».⁴¹ Віддаленість Галицької землі від руського центру – Києва та Володимиро-Суздальщини призвела до формування різних шляхів культурного розвитку, які Костомаров (на відміну від галицьких русофілів) помічав. Повною мірою «західницький» культурний напрям Галичини проявив себе саме у часи Данила. Європейський вектор зовнішньої політики короля Русі не викликав у Костомарова відрази, а навпаки, збуджував цікавість до такого нестандартного напрямку: «Ни один русский князь не заходил так далеко на Запад».⁴²

Вибір Данила Романовича був зумовлений навалом монголо-татар, і володар шукав найбільш розумного виходу із складної ситуації. Зі сходу на Русь «нахлынули монголы с бесчисленными полчищами покоренных татарских племен, разорили, обезлюдили большую часть Руси и поработили остаток народонаселения».⁴³ Метафорика «брудних» ворогів, які «подібно до повені» нахлинули на «наш» народ і від яких країна повинна бути «очищена», симптоматична для національного мислення народолюбського руху кінця XIX ст. Для М. Костомарова риси монголів були «абсолютно протилежні» тодішнім руським. Монголи були кочівниками, «багатожонцями» і язичниками. Їхня беззаперечна покора старшим, відсутність індивідуальності і надзвичайна витривалість були, з точки зору Костомарова, не тільки ключем до успіху, але й головною відмінністю від «русских».

Історик чітко проводить лінію між українськими й російськими предками. А ключові події – боротьба з монголами зводиться до ідейного протистояння: Данило Галицький versus Олександр Невський. Новгородський князь для Костомарова однозначно був частиною пам'яті російського народу. Сюжет із підкоренням демократичного Новгорода (за сприяння Олександра Ярославича) для історика демонстрував готовність князя сприйняти і скористатись перевагами монгольського панування, які стали початком кінця одвічних руських традицій і свідчили про православну смиренність: «Вполне согласовалась с учением, всегда проповедуемым православными пастырями: считать целью нашей жизни загробный мир, безропотно терпеть всякие несправедливости и угнетения, покоряться всякой власти, хотя бы иноплеменной и поневоле признаваемой».

Деспотичність характеру Олександра, використання монгольської підтримки задля збільшення своєї князівської влади досить негативно відбилися на загальних висновках. Образ новгородського князя став втіленням деспотизму, який згодом успадкувала Московська держава. Зовсім по-іншому М. Костомаров оцінював політику Данила Романовича стосовно монголо-татар. Галицько-волинський володар постав благородним керманічем, провідником свого народу і визволителем від рабського поневолення: «Он был гораздо ближе к европейским понятиям, чем восточные князья. Стыд рабского положения не мог для него ничем выкупаться. Его задушевною мыслію стало освобождение от постыдного ига».⁴⁴

Усе подальше життя Данило присвятив розв'язанню монгольської проблеми. Обраний західний тип культурного розвитку й зумовив події коронації у Дорогичині 1253 р. Новий титул «Rex Russiae» викликав захоплення у М. Костомарова. Такий централізаторський шлях, що важливо, не

викликав обурення. В той час, коли володимирсько-суздальські князі були «деспотами», Данило став благородним правителем. Стає очевидно, що Костомарову більше імпонував шлях, обраний королем Русі для боротьби із монголо-татарами. І, зі свого боку, такий шлях зіграв злий жарт із Данилом, який виявився обманутий Заходом. У цьому власне і полягав трагізм правителя, який заслуговував захоплення у поєднанні зі співчуттям: «В судьбе этого князя было что-то трагическое. Многого добился он, чего не достигал ни один южнорусский князь, и с такими усилиями, которых не вынес бы другой. Почти вся южная Русь, весь край, населенный южнорусским племенем, был в его власти: но не успевши освободиться от монгольского ига и дать своему государству самостоятельного значения, Данило тем самым не оставил и прочных залогов самостоятельности для будущих времен».⁴⁵

М. Костомаров був переконаний, що за часів Данила Романовича неможливо було і подумати про звільнення від «татарського ярма». Однак, на його думку, ті політичні висновки, які Данило зробив, виходячи з такої ситуації, заклали основи для західного культурного розвитку його держави. У згаданому моменті бачимо чіткий контраст між українською й російською історією Русі. Адже схожий вибір зробили і північно-східні князі, обравши шлях руйнування демократичних традицій Русі в майбутній Московській державі. Замість того, щоб захищатися від монголів, північно-східні руські князі набули «рабских свойств».⁴⁶

«Правильний» вибір Данила став початком кінця, його велика держава через століття була захоплена сусідніми європейськими державами. Закінчує свою розповідь М. Костомаров словами жалю: «Но личность Данила Галицкого тем не менее остается благородною, наиболее возбуждающе к себе сочувствие личностью во всей древней русской истории».⁴⁷

Винайдення феномену «українського П'ємонту» зумовило поступове зміщення центру національного руху до Галичини. Концепт «Данила Галицького» став особливо привабливим у колах місцевих патріотів. Українська національна ідея Наддніпрянщини хоча й запозичила до свого історичного наративу русофільського Данила, все ж активно використовувала козацький міф. Однак це виявилось неприйнятним моментом для галичан. Останнім важливо було сформувати свою концепцію минулого, яке б історично єднало Галичину з Наддніпрянською Україною.

Виходячи із таких обставин, можемо припустити, що запозичення створеного русофілами образу «Данила Галицького» розв'язувало для українського народництва одразу дві проблеми. Перша з них – «галицькість» суверенного володаря сприяла відчуженню антагонізму великопольського минулого в Галичині. І, відповідно, Данило Галицький як король Русі – історично єднав західноукраїнські землі та Наддніпрянщину.

¹ И. Гердер, *Идеи к философии истории человечества* [Ideas for the philosophy of the history of mankind], Москва, Наука, 1977, с. 250.

² Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], Киев, 1873, 163 с.; Про самого автора написано монографію. Див.: А. Чуткий, *Микола Павлович Дашкевич (1852-1908)* [Mykola Pavlovych Dashkevych], Київ, Темпора, 2008, 528 с.

³ Слід зауважити, що В. Антонович під час викладання у Київському університеті Святого Володимира, активно залучав студентів до наукової роботи. Пояснювалося це абсолютно природним розумінням неможливості самотужки будувати концепцію окремішності української історії. Майстерність помічати активних і талановитих студентів і звела В. Антоновича та ще молодого на той час М. Дашкевича. На початку 1870 рр. В. Антонович започаткував новий курс лекцій та семінарських занять з історії Галицько-Волинського князівства та , які читав та вів у проукраїнському дусі. Власне, з цього моменту і відбулося формування Київської історичної школи. Уже перші дипломники В. Антоновича писали роботи на важливі для української історії теми. Див.: *Памяти почетного члена Исторического Общества Нестора-летописца Н.П. Дашкевича* [In memory of the honorary member of the Historical Society Nestor the chronicler N.P. Dashkevich], in Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца, Киев, 1908, кн. 20, вып. III, с. 717.

⁴ *Памяти почетного члена Исторического Общества Нестора-летописца Н.П. Дашкевича* [In memory of the honorary member of the Historical Society Nestor the chronicler N.P. Dashkevich], с. 717.

⁵ Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 1.

⁶ Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 10.

⁷ Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 139.

⁸ С. Соловьев, *История России с древнейших времен* [History of Russia since ancient times], Москва, Мысль, т. 3, с. 232-233.

⁹ Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 141-142.

¹⁰ Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 142.

¹¹ Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 143.

¹² Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], с. 143.

¹³ М. Грушевский, *Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства* [The usual scheme of Rus' history and the matter of the rational structure of the history of Eastern Slavs], in *Статті по славяноведению*, Санкт-Петербург, 1904, вып. I, с. 291.

¹⁴ Згодом робота була опублікована у періодичному виданні університету «Университетских известиях» і вважалась однією з найкращих робіт по історії Галицько-Волинської держави. Див.: Н. Дашкевич, *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям* [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], in *Университетские известия*, Киев, 1873, № 6, отд. II, с. 1-24; № 9, с. 25-80; № 10, с. 81-156; Також див.: А. Чуткий, *Започаткування традиції вивчення історії Галицько-Волинської держави в стінах Університету Св. Володимира: невідомі перші дослідження* [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], in *Просемінарії: медієвістика. Історія Церкви, науки і культури: збірник статей*, Київ, 2008, вип. 7: До ювілею професора Василя Іринарховича Ульяновського, с. 551.

¹⁵ У нас є певні сумніви стосовно присудження оцінок, адже В. Антонович особисто рецензував тільки роботу М. Дашкевича, який власне і відіграв вирішальну роль у визначенні результату роботи. Див.: Державний архів міста Києва (ДАК), ф. 1, *спр. 1155 Заседание Совета Университета Св. Владимира*, арк. 2; Іншої думки дотримується історик А. Чуткий, вважаючи, що схвальних відгуків праця М. Дашкевича отримала й від інших викладачів. Див.: А. Чуткий, *Започаткування традиції вивчення історії Галицько-Волинської держави в стінах Університету Св. Володимира: невідомі перші дослідження* [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], с. 554. Однак ми у відповідних документах позитивних відгуків не спостерігаємо. Детальніше: *Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників* [Kyiv University in documents, materials and memoirs of contemporaries], Київ, Заповіт, 1994, кн. 1, с. 280.

¹⁶ А. Чуткий, *Започаткування традиції вивчення історії Галицько-Волинської держави в стінах Університету Св. Володимира: невідомі перші дослідження* [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], с. 554-555.

¹⁷ ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 290 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г.*

¹⁸ ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 100 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г. (зошит №2).*

¹⁹ В. Татищев, *История Российская* [Russian history], Москва, Наука, 1963, т. 4, с. 146.; Н. Полевой, *История русского народа* [History of Russian people], Москва, Типография Августа Семена, 1830, т. 3, с. 56.; М. Погодин, *Древняя Русская история* [Old Russian history], Москва, 1871, т. 2, с. 202 та ін.

²⁰ А. Чуткий, *Започаткування традиції вивчення історії Галицько-Волинської держави в стінах Університету Св. Володимира: невідомі перші дослідження* [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], с. 557.

²¹ ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 452 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г.*

²² ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 452 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г.*

²³ ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 100 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г., (зошит № 1).*

²⁴ ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 100 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г., арк. 181.*

²⁵ ДАК, ф. 16, оп. 473, *спр. 100 Протоколы заседаний Совета Университета Св. Владимира за 1873 г., арк. 207.*

²⁶ Інститут рукопису національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Національної Академії Наук України, ф. 1 «Література і матеріали», спр. 115, арк. 2.

²⁷ *Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників* [Kyiv University in documents, materials and memoirs of contemporaries], с. 280.

²⁸ *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира* [Protocols of the meetings of the Council of the University of St. Vladimir], in *Университетские известия*, Киев, 1873, № 2, с. 16.

²⁹ *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира* [Protocols of the meetings of the Council of the University of St. Vladimir], с. 16.

³⁰ *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира* [Protocols of the meetings of the Council of the University of St. Vladimir], с. 17.

³¹ А. Чуткий, *Започаткування традиції вивчення історії Галицько-Волинської держави в стінах Університету Св. Володимира: невідомі перші дослідження* [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], с. 558.

³² ДАК, ф. 16, оп. 473, спр. 24 *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира*; Вперше предметно розглянув даний текст А. Чуткий, проаналізувавши технічні аспекти даної роботи. Див.: А. Чуткий, *Започаткування традиції вивчення історії Галицько-Волинської держави в стінах Університету Св. Володимира: невідомі перші дослідження* [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], с. 558-559.

³³ ДАК, ф. 16, оп. 473, спр. 24 *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира*, арк. 1. На титульній сторінці стояла печатка із вказаною відміткою.

³⁴ ДАК, ф. 16, оп. 473, спр. 24 *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира*, арк. 15.

³⁵ ДАК, ф. 16, оп. 473, спр. 24 *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира*, арк. 16.

³⁶ ДАК, ф. 16, оп. 473, спр. 24 *Протоколи засідань Совета Университета Св. Владимира*, арк. 22.

³⁷ Ю. Пінчук, *Вибрані студії з костюмарознавства* [Selected studies in Kostomarov's Studying], Київ, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012, с. 160.

³⁸ Н. Костомаров, *Исторические произведения. Автобиография* [Historical works. Autobiography], Киев, Лыбидь, 1990, с. 446.

³⁹ Ю. Пінчук, *Вибрані студії з костюмарознавства* [Selected studies in Kostomarov's Studying], с. 15.

⁴⁰ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], in *Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей*, отд. 1, вып. 1, Санкт-Петербург, 1880, с. 123.

⁴¹ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 124.

⁴² Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 134.

⁴³ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 134.

⁴⁴ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 151.

⁴⁵ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 152.

⁴⁶ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 149.

⁴⁷ Н. Костомаров, *Даниил Романович Галицкий* [Daniel Romanovich Galitsky], с. 149.

References

1. A. Chutkyi, Mykola Pavlovych Dashkevych (1852-1908) [Mykola Pavlovych Dashkevych], Kyiv, Tempora, 2008, 703 s.
2. A. Chutkyi, Zapochatkuvannia tradytsii vyvchennia istorii Halytsko-Volynskoi derzhavy v stinakh Universytetu Sv. Volodymyra: nevidomi pershi doslidzhennia [The beginning of the tradition of studying the history of the Galicia-Volyn state within the walls of St. Volodymyr University: the first unknown studies], in *Proseminarii: mediievistyka. Istoriia Tserkvy, nauky i kultury: zbirnyk statei*, Kyiv, 2008, vyp. 7: Do yuvileiu profesora Vasylia Irynarkhovycha Ulianovskoho, s. 551-560.
3. N. Dashkevich, Knyazhenie Daniila Galickogo po russkim i inostrannim izvestiyam [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], in *Universitetskie izvestiya*, Kiev, 1873, № 6, otd. II, s. 1-24; № 9, s. 25-80; №10. s. 81-156.
4. N. Dashkevich, Knyazhenie Daniila Galickogo po russkim i inostrannim izvestiyam [The reign of Daniel Galician according to Russian and foreign news], Kiev, 1873, 163 s.
5. Derzhavnyi arhiv mista Kyieva (DAK), f. 1, spr. 1155 Zasedanie Soveta Universiteta Sv. Vladimira, 2 ark.
6. DAK, f. 16, op. 473, spr. 24 Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira, 22 ark.
7. DAK, f. 16, op. 473, spr. 100 Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira za 1873 g., (zoshyt № 1).
8. DAK, f. 16, op. 473, spr. 100 Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira za 1873 g. (zoshyt №2).

9. ДАК, ф. 16, оп. 473, spr. 100 Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira za 1873 g., 207 ark.
10. ДАК, ф. 16, оп. 473, spr. 290 Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira za 1873 g.
11. ДАК, ф. 16, оп. 473, spr. 452 Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira za 1873 g.
12. I. Gerder, *Idei k filosofii istorii chelovechestva* [Ideas for the philosophy of the history of mankind], Moskva, Nauka, 1977, 756 s.
13. M. Hrushevskiy, *Zvychaina skhema ruskoi istorii y sprava ratsionalnoho ukladu istorii Skhidnoho Sloviaanstva* [The usual scheme of Rus history and the matter of the rational structure of the history of Eastern Slavs], in *Staty po slavianovedenyiu*, Sankt-Peterburh, 1904, вып. I, s. 275-291.
14. Instytut rukopysu natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy, f. 1 «Literatura i materialy», spr. 115, 2 ark.
15. N. Kostomarov, *Daniil Romanovich Galickii* [Daniel Romanovich Galitsky], in *Russkaya istoriya v zhizneopisaniyah ee glavneishih deyatelei*, otd. 1, vip. 1, Sankt-Peterburg, 1880, s. 48-123.
16. N. Kostomarov, *Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya* [Historical works. Autobiography], Kiev, Libid, 1990, s. 425-448.
17. *Kyivskiy universytet u dokumentakh, materialakh ta spohadakh suchasnykiv* [Kyiv University in documents, materials and memoirs of contemporaries], Kyiv, Zapovit, 1994, kn. 1, 398 s.
18. *Pamyati pochetnogo chlena Istoricheskogo Obsh'estva Nestora-letopisca N.P. Dashkevicha* [In memory of the honorary member of the Historical Society Nestor the chronicler N.P. Dashkevich], in *CHteniya v Istoricheskom obsh'estve Nestora-letopisca*, Kiev, 1908, kn. 20, vip. III, s. 717.
19. Yu. Pinchuk, *Vybrani studii z kostomarovoznavstva* [Selected studies in Kostomarovs Studying], Kyiv, Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 2012, 608 s.
20. M. Pogodin, *Drevnyaya Russkaya istoriya* [Old Russian history], Moskva, 1871, t. 2, 511 s.
21. N. Polevoi, *Istoriya russkogo naroda* [History of Russian people], Moskva, Tipografiya Avgusta Semena, 1830, t. 3, 366 s.
22. *Protokoli zasedanii Soveta Universiteta Sv. Vladimira* [Protocols of the meetings of the Council of the University of St. Vladimir], in *Universitetskie izvestiya*, Kiev, 1873, № 2, 16 s.
23. S. Solovev, *Istoriya Rossii s drevneishih vremen* [History of Russia since ancient times], Moskva, Misl, t. 3, s. 232-233.
24. V. Tatish'ev, *Istoriya Rossiiskaya* [Russian history], Moskva, Nauka, 1963, t. 4, 352 s.